

SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASIDA PRESUPPOZITSIYANING AHAMIYATI VA LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Kurbanov Elbek Elmurodovich

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-1640-9404>

kurbanov_elbek@yahoo.com

Andijon davlat chet tillari instituti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada sud lingvistik ekspertizasida presuppozitsiyaning lingvopragmatik tabiati va uning ekspertiza jarayonidagi ahamiyati yoritiladi. Presuppozitsiya nutqning yashirin semantik qatlamini shakllantiruvchi pragmatik hodisa sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida presuppozitsiyaning sudga oid matnlarda namoyon bo'lish shakllari, uni aniqlashning lingvistik mezonlari hamda ekspert xulosalarini tayyorlashdagi o'rnini misollar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, presuppozitsiyaning faktik axborotni baholash va yashirin ma'nolarni aniqlashdagi imkoniyatlari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: sud lingvistik ekspertizasi, presuppozitsiya, pragmatika, yashirin ma'no, diskurs, lingvistik tahlil, ekspertiza.

KIRISH

Zamonaviy sud amaliyotida lingvistik ekspertiza alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Ommaviy axborot vositalari, internet nashrlari va ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilayotgan axborotlar sonining ortishi natijasida turli mazmundagi bahsli matnlarni lingvistik jihatdan tahlil qilish zarurati yuzaga kelmoqda. Bunday hollarda ekspertning vazifasi matnning yashirin va ochiq mazmunini ilmiy mezonlar asosida aniqlashdan iborat bo'ladi. Ayniqsa, presuppozitsiya kabi pragmatik hodisalarni to'g'ri talqin qilish ekspert xulosasining obyektivligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Presuppozitsiya muloqot ishtirokchilari tomonidan oldindan ma'lum deb qabul qilingan axborotni ifodalovchi pragmatik hodisadir. So'zlovchi ayrim ma'lumotlarni bevosita bayon qilmaydi, balki ularni tinglovchi tomonidan ma'lum deb hisoblaydi. Natijada nutqning yashirin mazmuni shakllanadi. Sud lingvistik ekspertizasida aynan ana shu yashirin mazmunni aniqlash ko'pincha asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Sud jarayonlarida bahsli matnlar ko'pincha ochiq ayblovlardan emas, balki presuppozitsiya orqali ifodalangan yashirin mazmundan iborat bo'ladi. Masalan, "U yana noqonuniy ish bilan shug'ullanyapti" degan gapda asosiy axborot shaxsning hozirgi faoliyati bo'lsa-da, "yana" birliksi ushbu shaxs ilgari ham noqonuniy faoliyat bilan shug'ullangan degan

presuppozitsiyani yuzaga keltiradi. Aynan mana shunday yashirin axborot sud ekspertizasida alohida tahlil qilinishi lozim.

Presuppozitsiyani noto'g'ri talqin qilish ekspert xulosasining ilmiy asoslanganligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli lingvistik ekspert matnning grammatik tuzilishi bilan bir qatorda uning pragmatik, semantik va diskursiv xususiyatlarini ham kompleks ravishda tahlil qilishi zarur.

Mazkur maqolaning maqsadi sud lingvistik ekspertizasida presuppozitsiyaning o'rnini aniqlash, uning lingvopragmatik xususiyatlarini tavsiflash hamda ekspertiza jarayonida qo'llaniladigan asosiy tahlil mezonlarini yoritishdan iborat.

Sud lingvistik ekspertizasining asosiy vazifasi bahsli matn tarkibidagi lingvistik birliklarni ilmiy asosda tahlil qilish va ularning mazmunini obyektiv ravishda izohlashdan iborat. Bunda ekspert huquqiy baho bermaydi, balki matnda qanday axborot ifodalanganini, ushbu axborot ochiq yoki yashirin shaklda berilganini hamda uning qanday lingvistik vositalar orqali yuzaga kelganini aniqlaydi. Presuppozitsiya aynan shu jarayonda muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Presuppozitsiya orqali ifodalangan axborot ko'pincha gapning grammatik mazmunida emas, balki uning fon bilimida mujassam bo'ladi. Shu sababli ekspert matnni tahlil qilishda nafaqat sintaktik tuzilishga, balki leksik birliklar, modal vositalar, kontekst va kommunikativ vaziyatga ham e'tibor qaratishi lozim. Masalan, "Direktor ham nihoyat javob berdi" gapidagi "ham" va "nihoyat" birliklari javobning kechikkanligi yoki undan avval javob kutilganligi haqidagi presuppozitsiyani yuzaga keltiradi. Ushbu yashirin mazmun gapning huquqiy talqiniga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Sud amaliyotida presuppozitsiyani aniqlash ayniqsa sha'n, qadr-qimmat va ishchanlik obro'sini himoya qilish bilan bog'liq ishlar uchun muhimdir. Muallif ayrim hollarda to'g'ridan-to'g'ri ayblov bildirmaydi, biroq presuppozitsiya yordamida auditoriyada muayyan salbiy tasavvur hosil qiladi. Bunday vaziyatlarda ekspert yashirin ma'noni ochib berishi va uning qanday til vositalari orqali yuzaga kelganini asoslab berishi zarur.

Sud lingvistik ekspertizasida presuppozitsiyani aniqlash matnning faqat grammatik tuzilishini tahlil qilish bilan cheklanmaydi. Presuppozitsiya ko'pincha leksik, grammatik, sintaktik va pragmatik vositalarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Shu sababli ekspert matnni kompleks yondashuv asosida tahlil qilishi zarur. Bunda har bir til birligi alohida emas, balki umumiy diskurs doirasida baholanadi [7, 225.]

Presuppozitsiyani yuzaga keltiruvchi vositalar orasida leksik triggerlar alohida o'rin egallaydi. "Yana", "ham", "to'xtatdi", "davom ettirdi", "nihoyat", "qayta", "hatto" kabi birliklar gapning ochiq mazmunidan tashqari qo'shimcha yashirin axborotni ham yuzaga keltiradi. Masalan, "U yana qonunni buzdi" gapida "yana" leksemasi shaxs ilgari ham qonunni buzgan

degan presuppozitsiyani hosil qiladi. Sud eksperti bunday birliklarning pragmatik funksiyasini aniqlashi va ularning auditoriyada qanday taassurot uyg'otishini baholashi lozim [7,183]

Grammatik vositalar ham presuppozitsiyani shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. So'roq gaplar, inkor shakllari, shart mayli va ayrim sintaktik konstruktsiyalar ko'pincha yashirin ma'noni yuzaga keltiradi. Masalan, "Qachon pora olishni to'xtatasiz?" degan savol shaklan so'roq gap bo'lsa-da, uning presuppozitsiyasi shaxs pora olayotgani haqidagi tasavvurni hosil qiladi. Ekspert bunday holatlarda gapning tashqi shakliga emas, balki uning pragmatik mazmuniga e'tibor qaratishi zarur [6,58]

Sud amaliyotida presuppozitsiyani aniqlashda kontekst hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Bir xil til birligi turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha presuppozitsiyani yuzaga keltirishi mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, internet nashrlari va ommaviy axborot vositalarida qisqa, emotsional va kontekstga bog'liq matnlarning keng tarqalganligi ekspert oldiga qo'shimcha vazifalarni qo'yadi. Shu sababli bahsli matnni uning yaratilish sharoiti, muallifning kommunikativ maqsadi va auditoriyaning qabul qilish xususiyatlari bilan birgalikda tahlil qilish ilmiy jihatdan to'g'ri yondashuv hisoblanadi [14, 214]

Bundan tashqari, presuppozitsiya ko'pincha implikatura va baholovchi bayonotlar bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ushbu pragmatik hodisalarni bir-biridan farqlash ekspertiza sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Presuppozitsiya gapning tarkibiga singdirilgan yashirin axborotni ifodalasa, implikatura kommunikativ vaziyat asosida hosil bo'ladigan qo'shimcha ma'noni bildiradi. Baholovchi bayonot esa muallifning voqelikka bo'lgan subyektiv munosabatini ifodalaydi. Shu bois ekspert har bir pragmatik hodisani alohida lingvistik mezonlar asosida tahlil qilishi lozim [6,58]

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, sudga taqdim etilayotgan ko'plab bahsli matnlarda ochiq ayblovdan ko'ra presuppozitsiya vositasida ifodalangan yashirin ma'no ustunlik qiladi. Muallif ayrim hollarda qonuniy javobgarlikdan qochish maqsadida ayblovni bevosita emas, balki presuppozitsiya orqali ifodalaydi. Natijada matn yuzaki qaralganda neytral ko'rinsa-da, unda shaxsning obro'siga putur yetkazuvchi yashirin axborot mavjud bo'lishi mumkin [11, 87.]

Masalan, "U yana noqonuniy daromad topishni boshladi" degan bayonotda asosiy axborot shaxsning hozirgi faoliyatiga qaratilgandek tuyuladi. Biroq "yana" va "boshladi" birliklari shaxs ilgari ham noqonuniy daromad topgan degan presuppozitsiyani hosil qiladi. Agar bu haqda hech qanday dalil bo'lmasa, bunday yashirin axborot shaxsning sha'ni va ishchanlik obro'siga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [2, 46-b]

Shuningdek, "Korxona nihoyat soliqlarni to'ladi" bayonoti ham presuppozitsiyaga ega. "Nihoyat" ravishi korxona uzoq vaqt soliqlarni to'lamagan degan fon ma'noni yuzaga keltiradi. Mazkur yashirin axborot matnning umumiy ta'sirchanligini kuchaytiradi va auditoriyada salbiy tasavvur shakllantirishi mumkin [7,190]

Shu sababli sud lingvistik ekspertining vazifasi nafaqat ochiq ifodalangan axborotni, balki presuppozitsiya vositasida yuzaga kelgan yashirin mazmunni ham aniqlashdan iborat. Bunda ekspert o'z xulosalarini faqat lingvistik dalillar bilan asoslaydi hamda huquqiy baho berishdan tiyiladi. Aynan mana shu yondashuv ekspertiza xulosasining ilmiy xolisligini ta'minlaydi [1, 58]

Sud lingvistik ekspertizasida presuppozitsiyani aniqlash izchil metodologik yondashuvni talab etadi. Ekspert tahlilni alohida so'z yoki grammatik shakldan emas, balki butun matnning semantik va pragmatik tuzilishidan boshlashi lozim. Chunki presuppozitsiya ko'pincha bir nechta til birliklarining o'zaro munosabati natijasida yuzaga keladi va uning mazmuni faqat kontekst doirasida to'liq namoyon bo'ladi [1,56]

Ekspertiza jarayonining birinchi bosqichida presuppozitsiyani yuzaga keltiruvchi lingvistik triggerlar aniqlanadi. Bular leksik birliklar, grammatik konstruksiyalar, sintaktik modellar hamda diskurs markerlaridan iborat bo'lishi mumkin. Ikkinchi bosqichda ushbu triggerlar hosil qilayotgan yashirin axborot rekonstruksiya qilinadi. Uchinchi bosqichda esa mazkur yashirin axborotning matnning umumiy mazmuni va kommunikativ maqsadi bilan bog'liqligi aniqlanadi [2,44]

Keyingi bosqichda ekspert presuppozitsiyaning tekshirilish imkoniyatini baholaydi. Agar yashirin axborotni faktik ma'lumotlar yordamida tasdiqlash yoki inkor etish mumkin bo'lsa, u ekspert xulosasida alohida qayd etiladi. Aksincha, agar presuppozitsiya faqat muallifning subyektiv qarashi yoki auditoriyada muayyan taassurot uyg'otishga qaratilgan pragmatik vosita bo'lsa, bu holat ham ilmiy asosda izohlanadi [11,81]

Ekspertiza yakunida lingvistik tahlil natijalari umumlashtirilib, presuppozitsiyaning matn mazmuniga ta'siri baholanadi. Bunda ekspert yashirin ma'noning qanday til vositalari orqali yuzaga kelganini, uning pragmatik vazifasini hamda kommunikativ ta'sirini asoslab beradi. Muhimi, ekspert huquqiy xulosa chiqarmaydi, balki faqat lingvistik faktlarni ilmiy mezonlar asosida tavsiflaydi [1, 52]

1-jadval. Sud lingvistik ekspertizasida presuppozitsiyani tahlil qilish algoritmi

Bosqich	Tahlil mazmuni	Natija
1	Presuppozitsiya triggerlarini aniqlash	Leksik va grammatik vositalar belgilanadi
2	Yashirin axborotni rekonstruksiya qilish	Presuppozitsiya mazmuni aniqlanadi
3	Kontekstni tahlil qilish	Diskurs va kommunikativ vaziyat baholanadi
4	Faktik tekshiruv imkoniyatini aniqlash	Presuppozitsiyaning obyektiv yoki subyektivligi belgilanadi

5	Lingvistik xulosa tayyorlash	Ilmiy asoslangan ekspert xulosasi shakllantiriladi
---	------------------------------	--

Mazkur algoritm presuppozitsiyani tahlil qilish jarayonini tizimli ravishda tashkil etishga xizmat qiladi. Uning afzalligi shundaki, ekspert matnning faqat yuzaki mazmunini emas, balki yashirin semantik qatlamini ham izchil tahlil qiladi. Natijada ekspert xulosasining ilmiy asoslanganligi, izchilligi va obyektivligi ta'minlanadi [1, 58.]

XULOSA

Sud lingvistik ekspertizasida presuppozitsiya matnning yashirin semantik qatlamini aniqlashga xizmat qiluvchi muhim pragmatik hodisalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, presuppozitsiya vositasida ifodalangan axborot ko'pincha matnning bevosita mazmunida emas, balki uning fon bilimlari, kommunikativ vaziyati va diskursiv tuzilishida namoyon bo'ladi. Shu sababli presuppozitsiyani aniqlash ekspertiza jarayonida faqat grammatik tahlil bilan cheklanmasdan, semantik, pragmatik va diskursiv yondashuvlarning uyg'un qo'llanilishini talab etadi [1, 52]

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, leksik triggerlar, grammatik konstruktsiyalar, kontekst va kommunikativ maqsad presuppozitsiyani shakllantiruvchi asosiy lingvistik omillar hisoblanadi. Ayniqsa, internet nashrlari va ijtimoiy tarmoqlarda uchraydigan bahsli matnlarda presuppozitsiya ko'pincha shaxsning sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'siga daxldor yashirin ma'lumotlarni ifodalash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Bunday holatlarda lingvistik ekspert yashirin mazmunni ilmiy asosda rekonstruksiya qilishi va uning qanday til vositalari orqali yuzaga kelganini asoslab berishi lozim [2, 49]

Shuningdek, maqolada tavsiya etilgan presuppozitsiyani tahlil qilish algoritmi ekspertiza jarayonini izchil tashkil etishga xizmat qiladi. Ushbu algoritm lingvistik triggerlarni aniqlash, yashirin axborotni rekonstruksiya qilish, kontekstni baholash hamda ilmiy asoslangan ekspert xulosasini shakllantirish imkonini beradi. Mazkur yondashuv sud lingvistik ekspertizasining nazariy asoslarini boyitish bilan birga, amaliy ekspertiza faoliyatida ham qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodik tavsiyalarni taklif etadi [1, 58]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Baranov A.N. **Lingvisticheskaya ekspertiza teksta: teoriya i praktika.** – Moskva: Flinta; Nauka, 2007. – 552 s.
2. Coulthard M., Johnson A. **An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence.** – London: Routledge, 2007. – 280 p.
3. Coulthard M., Johnson A. (Eds.). **The Routledge Handbook of Forensic Linguistics.** – London: Routledge, 2010. – 694 p.
4. Galyashina E.I. **Osnovy sudebnogo rechevedeniya.** – Moskva: STENSI, 2003. – 312 s.

5. Gibbons J. **Forensic Linguistics: An Introduction to Language in the Justice System.** – Oxford: Blackwell Publishing, 2003. – 368 p.
6. Grice H.P. Logic and Conversation // Cole P., Morgan J.L. (Eds.). **Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts.** – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
7. Levinson S.C. **Pragmatics.** – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420 p.
8. Olsson J. **Forensic Linguistics.** 2nd ed. – London: Continuum, 2008. – 352 p.
9. Safarov Sh. **Pragmalingvistika.** – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 300 b.
10. Searle J.R. **Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language.** – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.